

Vrouwe Grammatica¹

Als we Hubert Ivo op zijn woord mogen geloven - en wie zou er willen twijfelen aan wat deze nestor van de Duitse, academische moedertaal didactiek beweert, ook al ligt zijn uitspraak ogenschijnlijk niet zozeer op zijn eigenlijke wetenschapsterrein en meer op dat van de iconografie of misschien wel het toeristieke - dan is het voorportaal van de Dom in Freiburg rijk geornamenteerd.

"Wer gänzlich unvorbereitet die Vorhalle des Freiburger Münsters betritt, wird vielleicht beeindruckt sein von der Gliederung des Raumes und der Ästhetik der Skulpturen. Seine Erwartung, in diesen Skulpturen und ihrer Anordnung auf biblische Personen und Ereignisse verwiesen zu sein, wird sich in etlichen Fällen erfüllen, weil auf allgemein bekanntes der biblischen Geschichten verwiesen und die Form des Verweises geläufig ist. Die Christusfigur, die Eingangsel, die drei Könige, die Darstellungen aus dem Leben Jesu werden wohl zu ihm sprechen. Andere Figuren bleiben für ihn so lange stumm, bis er die Bedeutung ihrer Attribute, ihrer Gesten und ihrer Kontexte kennengelernt hat." (Ivo, 1994:26)

Alleraardagser uitgedrukt: het wemelt daar in Freiburg van de beeldhouwwerken. Of Ivo's inschatting dat de beelden in een gangbare vorm naar het algemeen bekende verwijzen ook voor veel Nederlanders geldt, lijkt twijfelachtig, zeker als het niet-katholieken betreft, maar wie er gewapend met, bijvoorbeeld, Timmers' (1994) *Christelijke Symboliek en Iconografie* gaat rondwandelen, zal zeker een eind komen bij het betekenis geven aan het waargenomenen. Een dagje zoet ben je dan wel, lijkt het, voordat je die hele santenkraam, van de heilige Agatha, herkenbaar aan haar afgesneden borsten tot Sint Wilgefortis met haar karakteristieke baard - vrouwelijke heiligen wier naam met een z begint, vermeldt Timmers niet - geïdentificeerd hebt, als die er al staan.

'Santenkraam' is wellicht een te oneerbiedige benaming voor al dat in steen gevangen schoons en heiligs, het is in ieder geval in een bepaald opzicht een onjuiste aanduiding. Want, zoals Ivo opmerkt, staan er in de arcaden in dat portaal ook zeven vrouwenfiguren die helemaal niet heilig zijn. Met zijn zevenen verbeelden ze de *artes liberales*, de in de middeleeuwen zo belangrijke zeven vrije kunsten, opgedeeld in het *trivium* (het drietal grammatica, dialectica en retorica) en het *quadrivium* (het viertal arithmetica, geometrica, astronomia en musica).

Hubert Ivo geeft in zijn deelstudie *Grammatik und Sprachrichtigkeit; Martianus Capella und die Allegorisierung der Sprachkünste* (Ivo, 1994) een korte beschrijving van Vrouwe Grammatica (zie ook Dibbets, 1995), maar wat belangrijker is: hij traceert de bron voor die afbeelding. Dat blijkt het boekje *De nuptiis*

Philologiae et Mercurii van de hand van de geleerde Martianus Capella over wie we overigens niet veel meer weten dan dat hij in de vierde eeuw misschien in Noord-Afrika woonde. Verder barst de literatuur over hem van de wildste speculaties.

In de *Bruiloft*, om velerlei redenen een uiterst merkwaardige tekst, stelt Martianus het voor alsof Satirus gedurende lange winternachten hem het verhaal vertelt dat Mercurius op zoek is naar een bruid. Apollo raadt hem aan Filologia, een verbazingwekkend erudiete vrouw te trouwen. Het blijkt te klikken tussen die twee. Filologia wordt de hemel ingevoerd, want het huwelijk wordt voltrokken voor een Senaat bestaande uit goden, half-goden en filosofen. En dan komt de clou: als bruidsschat biedt Mercurius Filologia de zeven vrije kunsten aan: te beginnen met Mevrouw Grammatica komen die zich dan ook zelf voor stellen. Epistemologisch slaat Martianus zo twee vliegen in een klap:

"The marriage of Mercury and Philology has been taken, both early and late, to symbolize the union of eloquence and learning, the arts of the trivium and the quadrivium." (Stahl, 1971:24)

Deze tekst heeft bijna 10 eeuwen dienst gedaan als schoolboek - waarvoor hij overigens niet bedoeld schijnt; hij is talloze malen gekopieerd en dus gecorrumpeerd, hij telt diepe bewonderaars en fervente verachters onder zijn lezers.

Ivo neemt op zijn beurt de tekst uiterst serieus en probeert een receptiegeschiedenis ervan te reconstrueren. Het is hier niet de plaats die weer te geven, maar wat het interessante is aan Ivo's exercitie is dat hij aannemelijk weet te maken dat deze tekst een fundamentele rol heeft gespeeld bij de historische constructie 'eigen - vreemd' en de rol van grammatica-onderwijs daarbij. Voor alle duidelijkheid: hij doet geen onderzoek naar de praktijk van het grammatica-onderwijs door de eeuwen heen, maar onderzoekt de legitimerende rol van grammatica-onderwijs bij het ontstaan en de ontwikkeling van het paar 'eigen - vreemd' en de relatie daarvan met de retoriek van het taalonderwijs, speciaal met het oog op de ontwikkeling van volkstalen in Europa. Hij laat daarbij zien dat het perspectief op de Europese veeltaligheid in de receptiegeschiedenis van Martianus' tekst fundamenteel verschilt van het dominante huidige.

Perspectieven op de (Europese) veeltaligheid komen in twee bijdragen aan deze aflevering van *Spiegel* aan de orde.

Hubert Ivo was zo vriendelijk de tekst van de lezing die hij heeft gehouden op het symposium dat IMEN (International Mother Tongue Education Network) tijdens het Symposium Deutschdidaktik (Berlijn, herfst 1996) organiseerde, om te werken tot een artikel voor *Spiegel*. Centraal in zijn betoog staat het begrip *sprachliche Bildung* dat de laatste twee eeuwen in de verschillende landen van Europa sterk

verbonden werd met de ontwikkeling van de *nationale identiteit*, de *nationale standaardtaal* en de historische constructie van een *nationale literatuur*. Een analyse van die ontwikkeling bracht Ingrid Gogolin ertoe voor Duitsland een monolinguale habitus te veronderstellen die in het (taal)onderwijs weinig 'ruimte' laat voor de multilinguale werkelijkheid. Ook in *Spiegel* bracht Gogolin (1993) verslag uit van haar onderzoek. Ivo gaat verder terug in de Europese geschiedenis dan twee eeuwen: hij start met het bestaan en gebruik van het universele Latijn in Europa en probeert de ontwikkeling van de Europese volkstalen vanuit die achtergrond te begrijpen. Verrassenderwijs - zeker voor Nederlandse lezers - spelen de inzichten van Wilhelm von Humboldt, die Ivo aanduidt als de 'an Universalität, Individualität und Dialogizität orientierte Deutung europäischer Vielsprachigkeit' een belangrijke rol in zijn analyse. Na de ontwikkeling van de Europese volkstalen en de verloren gegane *Pax Romana* ziet Von Humboldt een *Pax Ratione Locutionis* dagen. Maar die droom wordt wreed verstoord door de ontwikkelingen van de natiestaten in de 19e en 20e eeuw waardoor geperverteerde interpretaties van de Europese veeltaligheid ontstonden, die naar Ivo's oordeel (nog) sterk verankerd zijn in het collectieve geheugen. Maar kennelijk ziet Ivo mogelijkheden die geperverteerde interpretaties te veranderen - althans hij acht het absoluut noodzakelijk dat te doen - en terug te keren naar de Humboldtiaanse opvattingen.

Ook René Appel bewerkte een tekst van een lezing voor deze aflevering van *Spiegel*. Het betreft zijn oratie die hij heeft uitgesproken bij de aanvaarding van het ambt van bijzonder hoogleraar 'Verwerving en didactiek van het Nederlands als tweede taal' vanwege de Gemeente Amsterdam. Onder de titel - 'geleend' van een leerkracht - *Zonder taal ben je nergens* stelt Appel de achterstand in Nederlandse taalvaardigheid van allochtone leerlingen aan de orde en de middelen die ingezet kunnen worden om die achterstand weg te werken. Zijn grootste zorgen betreffen de omstandigheid dat leerkrachten in het algemeen te weinig weten van tweedetaaldidactiek en de organisatie van de interactie tussen leerkracht en leerling. Die is veelal zodanig dat leerlingen te passief zijn en geen adequate feedback krijgen. Ook het gangbare lesmateriaal kan de toets der kritiek nauwelijks doorstaan evenmin als het gebruik ervan. Enigszins bitter constateert Appel over dat laatste: 'Het principe lijkt af en toe: als ze maar bezig zijn met taal, dan is het al mooi.'

Aan de hand van talrijke illustraties geeft Appel een beeld van het taalonderwijs op de basisschool. Zelf merkt hij al op dat wie het geschetste beeld 'negatief' of 'karikaturaal' acht, het volgens hem bij het verkeerde eind heeft. Het is vooralsnog 'kommer en kwel', maar natuurlijk gloort er ook hoop volgens de auteur. Hij wijst daarbij op de activiteiten van het *Landelijk Project Nederlands als tweede taal* en op een aantal ontwikkelingen die hij samenvat onder het steekwoord *taalbeleid*. Al eerder had Appel het verrichte onderzoek op het onderhavige terrein gekritiseerd, maar aan het 'eind van de rit' constateert hij toch (gematigd) optimistisch dat 'er sprake (is) van een toename van didactisch relevant onderzoek en van effectonderzoek' al voegt hij daaraan enigszins dreigend toe: 'wat ook hoogst noodzakelijk is'.

Voorafgaande aan zijn uiteenzetting plaatst Appel twee kanttekeningen bij de opmerking dat je zonder taal nergens bent. Allereerst wijst hij erop dat 'taal weliswaar een noodzakelijke voorwaarde, maar geen voldoende voorwaarde (is) voor een succesvolle schoolloopbaan'. Met steekwoorden benoemt hij een aantal van die noodzakelijke voorwaarden. Twee ervan - (maatschappelijke) acceptatie en opvoeding - lijken te verwijzen naar de problematiek die Ivo in zijn bijdrage aan dit nummer analyseert; twee - arbeidsperspectief en huisvesting - voegen daaraan 'het een en ander toe'. Wie Ivo's historische analyse van de complexe factoren acceptatie en opvoeding plausibel acht en Appels toevoeging ernstig neemt, weet dat er nog een lange weg is te gaan voordat aan de noodzakelijke voorwaarden is voldaan. Ook al gloort er dan in het taalonderwijs enige hoop.

Diezelfde hoop lijkt te bespeuren in de bijdrage van Ruben Fukkink aan dit nummer van *Spiegel*. Onder de aanduiding 'Peer tutoring' in het leesonderwijs doet hij verslag van het eerste experimentele jaar van *Stap Door!* De auteur definieert *peer tutoring* als een vorm van coöperatief leren waarbij er sprake is van een helpersrelatie tussen een begeleidende leerling (de tutor) en een begeleide leerling (de tutee). Het project *Stap Door!* is opgezet als een tutorproject: leerlingen uit groep 7 begeleiden leerlingen uit groep 4 bij het lezen. In het schooljaar 1995-1996 deden 9 Nederlandse scholen mee aan het project; in 1996-1997 37. In 1997-1998 hoopt men 100 scholen te interesseren.

Voorafgaand aan het eigenlijke verslag presenteert de auteur de historische achtergronden van 'peer tutoring'. Als bron wijst hij daarbij de ideeën van Lancaster en Bell aan die ze aan het begin van de 19e eeuw daadwerkelijk vorm hebben gegeven. In een derde paragraaf beschrijft Fukkink een aantal tutorprojecten met leesonderwijsdoelen, verdeeld over technisch lezen, begrijpend lezen en leesattitudes.

Het eigenlijke verslag start met een algemene beschrijving van de opzet en doelen van het project. Op het terrein van het leesonderwijs gaat het om het vergroten van het leesplezier en het verbeteren van de leesvaardigheid. Daarna besteedt de auteur aandacht aan de procesevaluatie van het project. Daarin trachtte men een antwoord te vinden op de volgende vragen:

- Is het project gerealiseerd in de praktijk zoals is beoogd?
- Welke onderdelen van het project komen in aanmerking voor verbetering?
- Hoe kunnen de afzonderlijke onderdelen beter op elkaar worden afgestemd?

De procesevaluatie heeft een vracht aan gegevens opgeleverd die de auteur en detail presenteert. Hoe de gestelde vragen op basis daarvan beantwoord worden laat hij echter in het midden. Wel meldt hij aan het eind - daarmee kennelijk de mening van de betrokken leerkrachten weergevend -: 'Stap Door! is, kort samengevat, een project dat veel oplevert, maar ook de nodige tijd en energie kost'.

Ten slotte gaat Fukkink in op de verkennende effect-evaluatie die hij typeert als een quasi-experimenteel onderzoeksontwerp met een voor- en nameting bij een experimentele groep en een controlegroep. Aan de hand van de nodige tabellen bespreekt hij de resultaten, die hij ten slotte bondig maar helder als volgt samenvat.

"Stap Door! laat geen effect zien op het begrijpend lezen, een licht negatief effect op de leeshouding en een groot positief effect op de houding ten opzichte van samenwerking. De sociale effecten van Stap Door! zijn het grootst bij de tutoeren."

De gebruikelijke discussie-paragraaf sluit het verslag af; peer tutoring lijkt een interessante optie bij het voortgezet technisch lezen in de onderbouw van het basis-onderwijs. Op de twee andere terreinen blijven nog veel vragen onbeantwoord.

Met deze aflevering van *Spiegel* is de veertiende jaargang voltooid. Jaargang 13 en 14 zullen in de *Spiegel*-geschiedenis niet bijgezet kunnen worden als voorbeelden van regelmatig verschenen jaargangen. De redactie biedt de lezers nogmaals ootmoedig haar excuses aan. De vooruitzichten voor de 15e jaargang zijn rooskleurig. Natuurlijk accepteert de redactie het standpunt van de lezeres die denkt: Eerst zien en dan geloven. December 1997!

Namens de redactie,

Jan Sturm

Noten

1. De tekst van het inleidende deel van dit *Redactioneel* is een bewerking van de 'laudatio' die het afstuderen als Neerlandici met als specialisatie Moedertaaldidactiek van Loes Jansen, Tamara Römer en Dianne Visscher op 26 september 1996 aan de KUN moest markeren.

Bibliografie

- Dibbets, G. (1993). *Grammatica in details*. Nijmegen: Universitair Publikatiebureau.
- Gogolin, I. (1993), Multilinguale Schülerschaft in monolingualen Schulen: Gründe für die fällige Erneuerung der sprachlichen Bildung. *Spiegel* 11, 3, 31-48.
- Ivo, H. (1994). *Muttersprache Identität Nation; Sprachliche Bildung im Spannungsfeld zwischen einheimisch und fremd*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Stahl, W.H. (1971). *Martianus Capella and the Seven Liberal Arts I; The Quadrivium of Martianus Capella; Latin Traditions in the Mathematical Sciences 50 B.C. - A.D. 1250. With a Study of the Allegory and the Verbal Disciplines by R. Johnson with E.L. Burge*. New York/London: Columbia University Press.
- Timmers, J.J.M. (1987). *Christelijke Symboliek en Iconografie*. Houten: De Haan.

